

50. Ene I. Pipele de lut descoperite la Oraşul de Floci, comuna Giurgeni jud. Ialomiţa // Cercetări Arheologice. Vol. XX. Bucureşti, 2013. P. 197–206.
51. Jašarević A. Keramičke lule za duvan iz arheološke zbirke Muzeja u Doboju // Radovi: Historija, historija umjetnosti, arheologija. Kn. 5. Sarajevo, 2018. S. 213–236.
52. Kopeczny Z., Dinča R. Tobacco Clay Pipes Discovered in the Historical Center of Timișoara // Ziridava. Studia Archaeologica. 26/1. Cluj-Napoca, 2012. P. 167–190.
53. Kovács G. Cseréppiak a 17-18. százaból // Budapest Régiségei. T. 38. 2004. P. 121–131.
54. Lučić B. Clay Pipes from Sirmium // Journal of the Académie Internationale de la Pipe. Vol. 5. Liverpool, 2012. P. 8–15.
55. Meyza K. Fajki gliniane z XVII w. i z pierwszej połowy XVIII w. Z badań archeologicznych Zamku Królewskiego i Starego Miasta w Warszawie // Almanach Muzealny. T. 1. Warszawa, 1997. S. 31–44.
56. Meyza K. Fajki gliniane – odkrycia archeologiczne w Warszawie // Cenne, Bezcenne, Utracone. № 6 (36). Warszawa, 2002. S. 20–23.
57. Puziuk J. Akcesoria do palenia tytoniu z terenów dawnej Rzeczypospolitej w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Krakowie // Materiały archeologiczne. T. XLI. Kraków, 2016. S. 277–300.
58. Robinson R. Tobacco Pipes of Corinth and of the Athenian Agora // Hesperia. Vol. 54. № 2. 1985. P. 149–203.
59. Vyšohlid M. Keramické dýmky v archeologických nálezeh a jejich vypovídací možnosti // Archeologie ve středních Čechách. Roč. 18. Praha, 2009. S. 965–1000.
60. Vyšohlid M. Dvojdielné keramické dýmky 17–19 století z archeologických nálezů v Čechách // História výroby fajok a archeologické nálezy fajok na Slovensku. Zborník príspevkov z I. medzinárodnej konferencie, konanej v dňoch 29. a 30.9.2011 v Tekovskom múzeu v Leviciach. Levice, 2011. S. 71–88.

Ірина Капустіна (Конотоп)

науковий співробітник

Конотопського міського краєзнавчого музею

ім. О.М. Лазаревського

Козацькі люльки

У народній уяві з образом козака завжди були тісно пов'язані люлька та тютюн. Усна народна творчість, пісні та перекази зберегли до наших днів згадки про тютюн та люльку як складову української культури.

У вільний від походів час запорозькі козаци любили, лежачи на животах, побазікати, послухати розповіді інших, тримаючи при цьому в зубах коротенькі люлечки, так звані «носогрійки» або люльки-буруньки, попихуючи з них димком. Люлька для козака – перша річ: запорожець принесе на Великдень паску із церкви, поставить її на стіл, а сам – чимскоріш до люльки. «Ану синки беріться до люльки, нехай паска постое, а поросяти кат не візьме», - жартома говорять про запорозьких козаків їхні нащадки. Люлька для запорожця – рідна сестра, щира подруга його: «Він як сів на коня, зараз же запалив люльку та так верст шість, а то й більше все смалить і смалить, і з рота її не випускає» [1, 172–173].

Як зазначає дослідниця Людмила Кревська, серед молодих козаків люлька була ознакою молодечості та сили, серед зрілих лицарів – символом розсудливості й авторитету, для старших же січовиків – прикметою досвіду й мудрості. Під час походів люлька у буквальному значенні цього слова зігрівала та відволікала увагу від тяжких думок, навіювала приємні спогади. «Запалимо, браття, люльки, щоб дома не журилися», – зітхали ті, що були далеко від дому, на чужині» [2, 135].

Одним із цікавих питань, що стосуються люльки та тютюну, є ставлення козацтва до паління – а чи вважали козаки паління люльки гріхом чи ні. З цього приводу слід нагадати таку приказку: «Хто курить, але не плює при цьому, той гріха не робить, але хто курить і плює, той від пекла не втече, бо земля всім нам мати: ми всі із землі, землею живемо і в землю знову підемо, і того земля не прийме, хто на неї плює» [2, 137].

Керамолог Оксана Коваленко, ретельно дослідивши керамічні вироби українських майстрів, пропонує термінологічну систему опису люльок, в основу якої покладено професійну лексику українського гончарства:

– **вінця** (край основної ємності для тютюну, виділений вигином назовні чи всередину);

– **чашечка** (загальна назва ємності для тютюну);

– **нижня частина чашечки** (може мати дві частини: денце та гребінь);

– **шия** (циліндрична або конусоподібна видовжена частина глекоподібної чашечки);

– **тулійка** (відведена вбік, прикріплена під кутом до чашечки трубка з каналом для виведення диму);

– **чубук** (тонка вигнута трубка з каналом для виведення диму, яку вставляли в тулійку) [3, 21].

У фондах Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського зберігається 21 козацька люлька-«носогрійка» XVII–XIX ст.

Деякі з них мають значні пошкодження вінець, що ускладнює встановити первинний розмір та їхній вигляд у цілому.

Незважаючи на те, що люльки виготовляли, відтискуючи у складених із двох частин формах, у музейній колекції немає однакових люльок. Майстри, вдало використовуючи пластичні якості глини, намагалися створити кожен виріб неповторним. Недарма козаки ставилися до люльки як до **талісману**–оберегу, і тому перевагу надавали виробам особливим, несхожим на інші.

Більшість люльок в музейній колекції – світлого відтінку, на них здебільшого квітковий та геометричний орнамент, на одній навіть можна розгледіти фігуру коня. Висота чашечок 2–4 см., максимальний діаметр – 2 см.

Кожна люлька (крім дерев'яних) має на кінці тулійки потовщення, оскільки це надавало міцності тій частині, в котру вставлявся чубук. Шви ретельно заглажені. Декор вкриває весь виріб.

Серед наявних у колекції люльок відсутні тавровані екземпляри (люльки, котрі б мали тавро майстерні чи майстра, яке розміщували збоку люльки на поверхні між тулубом чашечки і тулійкою або на боковій стороні тулійки). Це б вказувало на турецьке (східне) походження виробу. На жаль, ніяких записів про те, звідки ці люльки, хто передав їх до музею, не зберіглося. Існує єдиний запис у книзі надходжень про те, що люльки знайдено 10 вересня 1943 р. під час відновлення музею.

«Найновішими» в музейній колекції є 2 дерев'яні люльки (XX ст.), вони невеликі за розмірами, із задимленими чашечками, тулійки на кінці не потовщені. На одній з них «вбито» напис: «...ПРОМСОЮЗ ИМ. МАКАРОВА» (знайдена в районі залізничного вокзалу і передана до музею в 1981 р.).

У цілому виготовлення люльок на території України започатковано наприкінці XVII–на початку XVIII ст. Відтоді українські вироби поступово займали вагоміше місце серед домінуючого раніше імпорту, переважно східного, кримсько-турецького походження.

З прискореним розвитком тютюнництва в Україні, особливо в її Лівобережно-Дніпровському регіоні, пов'язується збільшення місцевого виготовлення люльок та розвиток люлькарства, витіснення кримського, турецького і болгарського імпорту, що домінували в XVII ст. здебільшого на південноукраїнських територіях [3, 24].

У XVII–XIX ст. для виготовлення люльок, окрім глини, застосовували й інші матеріали: дерево, кістку, каміння (янтар, пінка, шифер). Чубуки частіше виготовляли з верби та калини, а власне люльки – з вільхи, берези, липи, вересу, значно менше – з бука, горіха та березового коріння. Люльки не вирізали з дуба, сосни та ялини, тобто з дерев, що мають власний сильний запах деревини. Рідше робили чубуки з рогу. Деталі люльок формували (вигинали) за допомогою спеціальних дерев'яних моделей форм.

Заслугує на увагу питання чисельного домінування впродовж XVII–XVIII ст. глиняних люльок. Безперечно, в цей час виготовляли й дерев'яні люльки, хоча вони були здебільшого великих розмірів. Щоправда, дерево гірше зберігається в ґрунтових культурних нашаруваннях, що через кілька століть могло призвести до чисельного переважання знахідок глиняних виробів. Можливо, на той час існувала своєрідна «мода», попит саме на глиняні люльки, і це зумовило їхню чисельну перевагу. З XIX ст. глиняні люльки поступово виходять з ужитку, їх замінюють виробами, зробленими з інших матеріалів, переважно з дерева [3, 25].

Протягом століть декоративно-ужиткове мистецтво ретельно зберігає виражений у повну силу творчий потенціал народного генія часів козацтва. Люльки і до сьогодні залишаються невід'ємним атрибутом козацького життя та його оберегом.

Джерела та література

1. Запорожці: До історії козацької культури / Упоряд. І. Кравченко. К.: Мистецтво, 1993. С. 172–173.
2. Конюшенко Ю.А. Козацька люлька в українській народній традиції // Традиційна культура в умовах глобалізації: сучасний дискурс щодо збереження та популяризації нематеріальної культурної спадщини. Матеріали науково-практичної конференції (23–24 червня 2017 року). Харків, 2017. 360 с.
3. Коваленко Оксана. Глиняні люльки XVII–XVIII ст.: Опішне: Українське народознавство, 2008. 144 с.

Аліна Сушко
провідний науковий співробітник,
Музей історії міста Києва,
науковий співробітник,
Інститут археології НАН України,
кандидат історичних наук

Популяризація гончарної справи Давньої Русі як нематеріальної культурної спадщини

Сьогодні все частіше використовується поняття «діджиталізація українського культурного надбання». Цей процес передбачає використання цифрових технологій в означеному секторі під час створення культурного продукту. Змінилиши